

ПРИКАЗИ

Antal Molnár, CONFSSIONALIZATON ON THE FRONTIER. THE BALKAN CATHOLICS BETWEEN ROMAN REFORM AND OTTOMAN REALITY. Viella (prvo izdanje), Roma 2019, 268 str.

Mađarski historičar Antal Molnár (Antal Molnár), direktor Instituta za historiju u Istraživačkom centru za humanističke nauke Mađarske akademije nauka i vanredni profesor na Eötvös Loránd Univerzitetu u Budimpešti je u radu na knjizi „**Konfesionalizacija na granici. Balkanski katolici između rimske reforme i otomanske stvarnosti**“, Rim: Viella, 2019, podržan naučnim projektom „*Christianity versus Islam. At the Crossroads between Crusades and Coexistence in the 16th and 17th Centuries*“ i ona je izdata kao 22. u seriji *Interadria, Culture dell'Adriatico*, kojom rukovode Silvana Collodo i Giovanni Luigi Fontana.

Knjiga se sastoji od deset poglavlja, glosarija otomanskih i južnoslovenskih termina, dvanaest mapa, opsežne bibliografije (s izvorima iz arhiva i biblioteka Vatikana, odnosno Rima, Firence, Mase, Dubrovnika, Zagreba i Budimpešte), i indeksa imena i mjesta. Kako je istaknuto u *Uvodu* (str. 7-12), rezultat je istraživanja i promišljanja dugih četvrt stoljeća, od doktorske disertacije odbranjene u Segedinu (1999) i Parizu (2002), koja se bavila historijom institucija katoličkih misija u turskoj Ugarskoj i na širem području sjevernog Balkana u XVI i XVII vijeku, a koja je pretočena u monografi-

ju klasične crkvene historije, preko eseja objavljivanih između 2007. i 2014, njihove dopune i novog priloga. Proučavanje konfesionalizacije je na taj način prošireno, kao i teoretski okvir razmatranja. Molnár je zapadnoevropski model konfesionalizacije primijenio na institucije Katoličke crkve u Osmanskom carstvu, čime je testirao valjanost transnacionalnih historijskih paradigmi u promjenljivim uslovima Balkana. Time su obezbijeđeni uvidi u djelovanje Svete stolice i njenih redova u Osmanskom carstvu, pragmatičnost koja je učinila da katolička i protestantska konfesionalizacija budu manje etatiističke, a s više transkonfesionalnih poveznica, ali i nedostataka u indoktrinaciji, problema crkvene discipline i nejasnih granica jurisdikcije. Tamo gdje je islam bio državna religija, katolička konfesionalizacija se razvijala s mnogo više perifernih karakteristika i opiranja reformama, dok je vidan uticaj lokalnih trgovačkih zajednica. Pri tome, autor ističe da je intelektualna težina koju su Albanci, Bosanci i Bugari katolici derivirali iz svojeg humanističkog nasljeđa i svijesti o misiji, njima omogućila, čak i kao manjinama, da uzmu formativnu ulogu u nastanku odnosnih balkanskih nacionalnih identiteta.

Drugo poglavlje, *Bosanski franjevci između rimske centralizacije i balkanske konfesionalizacije* (str. 17-29), predstavlja glavna obilježja razvoja srednjovjekovne bosanske crkve posredstvom tri fenomena: bosanske jeresi, rođenja franjevačke crkvene hegemonije i načina na koji je otomanska invazija ojačala ranije tendencije autonomije i separatizma. Molnar ističe da je franjevački red imao odlučujuću ulogu u formiranju gradova u Bosni, da je bosanska franjevačka misija postala najdinamičnija i najjača katolička institucija (sjevernog) Balkana, da su osmanske vlasti franjevce smatrale vođama katoličke zajednice, koja ih je uloga učinila zakonitim nasljednicima srednjovjekovne bosanske države. Međutim, poseban, konvencionalni karakter Katoličke crkve u Bosni bitno se razlikovao od biskupske crkve proklamovane na koncilu u Trentu. Sužavanje prostora pastoralnog i misionarskog djelovanja bosanskih franjevača koincidiralo je s ratovima rekonkviste 1683-1699, koji su uzrokovali dalje iseljavanje katoličkog žiteljstva u Dalmaciju i Ugarsku.

Treće poglavlje, „*Sveti Oficij i balkanske misije prije osnivanja Kongregacije za širenje vjere (1622)*“ (str. 31-46) rasvjetljava aktivnost Svete stolice od osnivanja *Kongregacije za Grke* (1573) koja se uglavnom bavila italijanskim vizantijskim obredom, a proširila se i na pravoslavne na Balkanu, pri čemu je značajna uloga katoličkih prelata vezanih za prostor današnje Crne Gore. Kotorski biskup Jeronim Buća (*Girolamo Bucchia*) je 1600. g. usljed postignuća u ratu s Osmanlijama tražio pomoć Kongregacije za ustanovljavanje jezuitske rezidencije u Kotoru kao baze za evangelizaciju pravoslavni hrišćana i muslimana na Balkanu, dok je ime-

novanjem bosanskog franjevačkog provincijala Petra Zlojutrića za biskupa Sofije (1601) papa izuzeo tamošnju misiju jurisdikcije barskog nadbiskupa. Barski nadbiskup Marin Bizzi je u izvještaju o vizitaciji iz 1610. izložio problematiku koja se odnosi na mješovite brakove i islamizaciju, a apostolski vizitator Bugarske 1624. g. bio je *Pietro Masse-recchi*. Jedna od ključnih figura balkanskih misija u turskoj Ugarskoj bio je bosanski sveštenik don Šimun Matković, koji je 1612. pristupio Inkviziciji i ishodovao šire ovlasti misijskog djelovanja. Matkovićeви izvještaji su bili glavni izvori saznanja jezuita o balkanskim katolicima, tako da se već u drugoj deceniji XVII v. nazirala misijska organizacija *Kongregacije za širenje vjere*, koja je računala i na barskog nadbiskupa kao apostolskog vizitatora.

Četvrto poglavlje je naslovljeno „Mletačka jugoistočna Evropa i otomanska Ugarska“ (str. 47-63). Crkvenohistorijska dimenzija *mletačke jugoistočne Evrope* aktuelizovana je prijedlogom reorganizacije crkvenih institucija Ivana Tomka Mrnavića (izvor je u prilogu objavljen), što je bilo polazište za Molnarovu slojevitu analizu dubine venecijanskog uticaja na Balkanu. Ovdje, upoređuje li se stanje u regionu, treba primijetiti da, kada je riječ o prostoru današnjeg Crnogorskog primorja, „venecijanska nostalgija“ nadilazi „habsburšku“. Za razliku od Mrnavića, koji je mletačku Dalmaciju vidio hijerarhijskim središtem crkve za Balkan pod Osmanlijama, don Šimun Matković kao protégé jezuite Bartola Kašića i prizrenski biskup Petar Katić naginju osi Dubrovnik - Ankona, dok je apostolski vizitator Balkana i kasniji barski nadbiskup *Pietro Masse-recchi* smatrao da treba podržati razbacane katoličke zajednice, predloživši če-

tiri misijske biskupije: Bosnu (Skradin), Srbiju (Prizren), Ugarsku (Beograd) i Bugarsku (Čiprovci), s nadzorom organizacije iz Dubrovnika. Navedeni prijedlozi bitno su se razlikovali od onih bosanskih franjevac a i ugarskog klera. Uticaj Venecije posredno odražava i naredna tema.

Najopsežnije, peto poglavlje, „*Borba za beogradsku kapelu (1612-1643)*“ (str. 65-121), detaljno izlaže stanje katolika u Beogradu kao važnom misionskom ishodištu za područje Ugarske koje su osvojili Osmanlije, usredsređujući se na višedecenijsku borbu za prava na kapelu u tom gradu koja se rasplamsala između dubrovačke kolonije i doseljenih Bosanaca. Izuzetno značajna bila je i uloga kasnijeg moldavskog vojvode Gaspara Gracianija, koji je novčanim učešćem omogućio kupovinu kuće za jezuite u Beogradu 1616. g. i dalje ih podržavao, što je izazvalo animozitet bosanskih franjevac a. Ovo je temeljna analiza istorije Katoličke crkve u Beogradu u naznačenom periodu, koja kroz prizmu djelovanja uticajnih crkvenih ličnosti odslikava i jurisdikciona sučeljavanja. Molnar, ipak, ukazujući na ključnu ulogu trgovaca iz obje, kako je naveo „trgujuće nacije“, ističe da je njihov sukob oko kontrole tamošnjeg tržišta, koji je zadobio kanoničku i eklezijastičku komponentu (od čega su najviše koristile imale osmanske vlasti), a zavšio sporazumom, imao štoviše „etno-nacionalno“ obilježje.

Šesto poglavlje, pod nazivom „*Borba za kapelu u Novom Pazaru (1627-1630)*“ (str. 123-134), nastavlja se na tematiku prethodnog, pri čemu se, s istorijskim kontekstualizovanjem crkvene jurisdikcije nad katoličkim zajednicama Srbije, ukazuje da je Rim nadgledanje misija na jugozapadu Balkana povjerio držao-

cu odnosno crkvenoga naslova u XVII v., tako da se barski nadbiskup Petar *Massarecchi*, podržavalac tridentinskog katolicizma i rimskih misionarskih ciljeva, sukobljavao s dubrovačkim trgovcima i bosanskim franjevcima. U slučaju kapele u Novom Pazaru, nadbiskup nije htio da potvrdi tamošnjeg kapelana, za kojeg su se zauzeli dubrovački trgovci. Borba se odvijala između misijske hijerarhije, koja je predstavljala reformatorske ideje Svete stolice, i Senata koji je, zajedno sa trgovcima i kapelanom, zastupao načela državne crkve. Suparnik *Massarecchiju* je bio umjereni dubrovački nadbiskup Tommaso Cellesi, ali je Senat Dubrovačke Republike bio rezolutan u održanju novopazarskog kapelana Marina Jerkovića, ističući da je pravo rizničara da ga imenuju. Republiku je pred nadbiskupom Bara predstavljao Marko Sabaci, dubrovački trgovac porijeklom iz Ulcinja. Kongregacija je bila voljna na kompromis, pri čemu se stav Dubrovčana, dotičući se medievalnih tradicija i koncepta države u konfesionalnom periodu, zasnivao na nedjeljivosti prosperiteta države od vjere i služenja Bogu.

Sedmo poglavlje, „*Katoličke misije i porijeklo albanske izgradnje nacije na početku XVII vijeka*“ (str. 135-156), jedino je prvi put objavljeno u ovoj knjizi. Razmatrajući načelno moderne teorije nacije i akcentujući Caspara Hirschijsa, Molnar insistira na tome da u njihovom formulisanju nisu uzeti u obzir srednjoevropski primjeri, iako imaju dosta sličnosti sa zapadnoevropskim, a da su balkanski bili sasvim izvan žarišta istraživanja. Naglašava da su kod Grka i Srba ulogu uobličavanja i gajenja nacionalne svijesti zasnovane na vjeri imale patrijaršije (autokefalne crkve) do pojave sekularnih intelektualaca, koji u XVIII v. razvijaju romantičnu nacionalnu ideju.

Molnar smatra znakovitim to što istoričari nastoje da ne pominju bugarski, bosanski ili albanski nacionalizam kao postojeći prije XIX vijeka, pa se shodno temi, usredsređuje na ranije intelektualne izvore albanske nacionalne ideje. Polazi od najuticajnije i visoko kontroverzne teorije Hasana Kaleshija i uloge Osmanlija u očuvanju Albanaca od asimilacije i sticanju državotvorne sposobnosti. Međutim, smatra da u ispitivanju početaka koncepta albanske nacije treba uzeti u obzir mnoge intelektualce albanskog rođenja koji su se obrazovali i predavali na italijanskim univerzitetima u XV i XVI vijeku. Ovi su humanisti bili odgovorni za stvaranje slike Albanije i Albanaca koja je raširena u Evropi s prijelazom iz srednjovjekovlja u savremeno doba. Molnar se fokusira na shodnu ulogu misionara i biskupa obučenih u Italiji i upućivanih iz Rima, ističući da se i kod Albanaca može detektovati ranonovovjekovna faza formiranja nacije, „*razdoblje klerikalnog interesa*“ (analogija „perioda akademskog interesa“ Miroslava Hrocha), kao i kod bilo koje druge evropske nacije.

Pozivajući se na Noela Malkolma, Molnar ističe da je najznačajniji izvještaj o Albaniji kasnog XVI vijeka „written in 1596 by Antonio Bruni, an Albanian-born lawyer of Dulcigno, who studied in Rome, Padua and Avignon“ (str. 142). Nastavlja da je albanski identitet u ranom XVII v. jačao otporom biskupima odašiljanim iz Dalmacije, među kojima i Inocentu Stoicinu, biskupu Lješa. Radi cjelovitosti ekstrapolirane slike, valja napomenuti da je Antonio Bruni pri sticanju doktorata građanskog i kanonskog prava 1585. g. u Avinjonu označen jedino „ulcinjskom dijeceзом“ kao svojom zavičajnom odrednicom, da je 1596. sačinio traktat o beglerbegatu Rumelije, i

da je bio prijatelj dubrovačkog benediktinca Stoicina.

Ključna figura za formiranje katoličkog albanskog nacionalnog identiteta bio je *Pietro Massarecchi* (Pjetër Mazreku, Prizren, o. 1584. – Skoplje, 1634). Služio je kao kapelan u Prokuplju i Sofiji prije nego što je postao generalni vikar barskog nadbiskupa i biskup Sofije; imenovan je za apostolskog vizitatora 1623. (Ugarske, Srbije, Bugarske i Bosne) i nadbiskupa Bara 1624/34. Sveta stolica mu je, imenujući ga nadbiskupom, povjerila i administraciju nad srpskim biskupijama, te mu 1630. povjerila dužnosti biskupa Smedereva, apostolskog administratora i delegata crkvene uprave otomanske Ugarske. On je po Molnaru uvidio da albanski katolicizam može preživjeti samo ako se odvoji od ilirskog (južnoslovenskog) i priključi glavnoj struji međunarodnog katolicizma; s Propagandom se univerzalizam ciljeva fokusirao na posebne potrebe nacija. *Massarecchi* je isticao značaj albanskih katolika na Balkanu, jedinstvenost jezika i osobitu nacionalnu karakterologiju koja je apologetski kao središnju temu isticala nacionalnu čast, te neodvojivost nacionalnog i vjerskog identiteta, koji je mogla očuvati samo visokoobučena crkvena intelektualna elita. Molnar navodi da su arhidijeceza Bara i dijeceza Skoplja poslale 59 studenata u dva italijanska kolegija (Loreto i Fermo) u XVII i XVIII vijeku, gotovo 30% albanskih studenata koji su ih pohađali. I pored toga što nije distingvirana etno-nacionalna pripadnost tih studenata kao u slučaju sukoba u Beogradu, široka *Massarecchijeva* jurisdikcija i djelovanje nisu nosili samo nacionalni predznak. Ipak, Molnar zaključuje da je zahvaljujući *Massarecchijevom* nacionalnom misijskom programu i podršci sve-

šteničkoj obuci Kosovo postalo kolijevka albanskog nacionalnog identiteta i da je to veliki doprinos procesu u kojem su etnički, lingvistički i kulturni fenomeni evoluirali u albanski nacionalizam u ramnom savremenom smislu.

Nadalje se posebno ukazuje na značaj koji ima biskup Sape *Francesco Bianchi* u istorijskoj formulaciji albanske nacionalne svijesti. Katolička konstrukcija albanske istorije formulirana u sukobu s Mrnavićevim Ilirizmom bila je dodatak praktičnoj i vojno-političkoj izgradnji nacije. U razradi ovog fenomena nedostaje prikaz Barske nadbiskupije u pobjedničkoj koncepciji Paštrićeve „Male Ilirije“, a nije navedeno ni odakle je bio biskup Sape Marin Jelić. Razvoj albanskog nacionalnog identiteta nije bio ni pravolinijski ni stalan; bivajući od manjeg značaja u katoličkoj komponenti, kretao se k alternativni, jačanjem muslimanskog korpusa XVIII-XIX vijeka.

Osmo poglavlje, pod naslovom „*Srpska pravoslavna crkva i pokušaji unije s Rimom u XVII vijeku*“ (str. 157-167), posebno ukazuje na važan činilac u spoznavanju ove teme: jednostranost porijekla izvora, tj. na nedostatak internih svjedočanstava na srpskoj strani, koji bi rasvijetlili odnosnu motivaciju i namjere. Molnar unutrašnju snagu i dinamizam Srpske pravoslavne crkve objašnjava prilagođavanjem vjerskih praksi narodnoj religioznosti i zadržavanjem političke ekleziologije ukorijenjene u srednjovjekovlju, dok se zapadno hrišćanstvo transformisalo i intelektualizovalo reformacijom i katoličkom reformom. Ističe povezanost otomanskih osvajanja, srpske emigracije i utemeljenja manastirskih središta u Bosni, Hercegovini, južnoj Hrvatskoj i zemljama otomanske Ugarske iznad Save i Dunava, pri čemu su u svijesti pravo-

slavnog klera zemlje od Skoplja do Budima i od dinarskih planina do istočnih granica Transilvanije postale srpskima, „part of the future kingdom of Serbia“ (str. 161). Dok glavni problem u odnosima pravoslavnih i katolika (posebno bosanskih franjevaca) nalazi u oporezivanju, Molnar ističe da su pokušaji unije u XVII v. u jugozapadnom uglu Pečke patrijaršije bili periferni, vezani za mitropolije i manastire Cetinja, Budimlju i Hercegovinu. „Što je uveliko podstaklo crnogorske jerarhe i monahe prema uniji bila je jačajuća autonomija koje su zemlje pod njihovom moći uživale u Otomanskom carstvu. Crna Gora je postigla jedinstvene povlastice u odnosu na oporezivanje i otomanski sudski sistem i upravu, te su njeni vođe iskoristili svoj položaj u pokušaju da promijene otomansku vlast za mletačku“ (str. 162). U vezi sa ovim navodom, upućeno je i na djelo B. Đurđeva *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII vijeku*, koje preuveličava autonomiju Crne Gore u Otomanskom carstvu i uzrok je užarene rasprave među istoričarima. Pristup uniji mitropolita Mardarija i Visariona odgovorio je radu misionara Dalmatinca Francesca De Leonardisa i Pavlina Demskog, tako da su „efektivno prihvatili uniju s Rimskom crkvom između 1639. i 1655. Kasniji zapis govori o mogućim tenzijama između središnjih srpskih crkvenih vođa i onih na zapadnoj granici zemlje: 1672. godine, *vladika* Cetinja Ruvim Boljević, zbog finansijskog i spora o nadležnosti s pečkim patrijarhom, opipavao je mogućnost unije s papinstvom“ (str. 162-163)!? Osim mitropolita, monasi iz pojedinih manastira pristupali su povremeno biskupima u Dalmaciji i Svetoj stolici da ispituju mogućnost unije u zamjenu za finansijsku podršku, a izaslanici iz Budimlje, Morače, Mileševe, Trebi-

nja, Zavale i Žitomislića išli na Zapad. „Pokušaji unije generisani situacijom na granici mogu se detektovati u obalnim selima blizu Crne Gore. Srpska populacija sela pod jurisdikcijom nadbiskupa Bara i biskupa Kotora i pod političkom vlašću Venecije stalno je prišla uniji: biskup Kotora Vicko Buća i Francesco De Leonardis preuzeli su sela Paštrovića da ih ujedine s Rimskom crkvom 1630-ih, a misionar Giovanni Pasquali je ubijedio selo Grbalj u Zalivu Kotora da prizna autoritet pape zajedno s mletačkom vlašću 1647. g.“ Slične rezultate je u svojoj dijecezi postigao nadbiskup Bara Andrija Zmajević, posvećeni propagator unije (p. 163). Potankostima bi se moglo prigovoriti ovim navodima, ponajprije stalnosti pristupa uniji, i dodati da je De Leonardis postao barski nadbiskup sa širokim jurisdikcionim ovlaštenjima.

Prikazujući nadalje iskustva „Marčanske unije“, iz Ugarske, Dalmacije i Bosne, Molnar zaključuje da su pokušajima unije s Pečkom patrijaršijom, s razvijenim i utvrđenim sistemom institucija te istaknutom vjerskom, kulturnom i političkom misijom, nedostajali društvena, politička ili kulturna realnost i da izolovani pristupi vladika i monaha, marginalnih i geografski i organizaciono, nisu imali nikakvu ozbiljnu crkvenu ili sekularnu podršku. Suprotno pojedinim stavovima srpske i hrvatske crkvene historiografije, po autoru su prozelitski naponi prema Srbima bili periferni program i cilj katoličke konfesijske izgradnje u XVI i XVII vijeku, a odlučni unionizam na Balkanu za koji srpski historičari još uvijek optužuju Rim nije bio ni najmanje tipičan za barokno papinstvo.

Deveto poglavlje, „*Balkanske misije pod pontifikatom Inocenta XI (1676-1689): od apogeja do propasti*“ (str. 169-182) prikazuje razdoblje njihovog

najvišeg postignuća (posebno na području Slovena i Albanaca pod Osmanlijama) do posljedica rata na kraju stoljeća. U skladu sa zahtjevima organizacije, poveznice s misionarskim punktovima su od nuncija u Beču i Veneciji i nadbiskupa u Dubrovniku prenesene na iskusne lokalne agente u Dubrovniku i Kotoru, sposobne da obezbjeđuju mnogo djelotvorniju komunikaciju Balkanskog poluostrva i Italije, dok su u crkvenoj strukturi dijeceza ugarskog prava patronata djelovali apostolski vikari, delegati i upravitelji. Posebnosti su vodile hibridnoj konfesionalizaciji i katoličkoj „mreži nacionalnih crkava“, s tim da su po Molnaru misije dale veći doprinos formiranju rane nacionalne svijesti na Balkanu nego što su to historičari priznavali: kulturno-jezičko-književni program djelotvorno je uobličio ilirsku koncepciju kao preteču hrvatskog nacionalnog identiteta, i partikularniji bugarski, bosanski i albanski nacionalni identitet. U pregledu autora koji su polazeći od humanističkih historičara kao referentnih produkovali istorije balkanskih naroda, sliku bi upotpunio Andrija Zmajević, odnosno *Ljetopis crkveni*, zamišljen kao priručnik za misionare. Konfesionalizacija je pod Osmanlijama zadočila svojstva kao u pravoslavnim crkvama. Tako je bosanski biskup 1670-ih slijedio praksu vladika u ubiranju crkvenih davanja, dok su zapljene imovine iziskivale velike sume otkupnine, koje su fratri tražili u inostranstvu. Kao najveće postignuće pontifikata Inocenta IX istaknuto je osnivanje Svete lige i istjerivanje Osmanlija iz srednje Evrope. To je, međutim, imalo dalje dramatične posljedice po katolike na Balkanu, mobilizaciju stanovništva, etničku i vjersku prekompoziciju njegovih prostora, posebno Kosova. Molnar smatra da je drastič-

no smanjenje katoličkog uticaja u XVIII v. predstavljalo priliku pravoslavnoj crkvi i trgovačkoj klasi da preuzmu vodeću ulogu u nacionalnim pokretima Balkana. Kampanja Svete lige na Balkanu i Veliki turski rat (1683-1699) uništili sui protivrječna postignuća izgradnje misija u XVII vijeku. Slabljenje dubrovačke trgovačke mreže, nestajanje balkanske katoličke srednje klase i gotovo potpuno uklanjanje bosanske i bugarske franjevačke institucije, najupečatljivije su žrtve pohoda, iako upravo Inocentu XI Mađarska treba da zahvali reintegraciju u hrišćansku Evropu. Molnar zaključuje da, kako to biva, veliki dobitak jedne skupine ima ozbiljne, čak i tragične posljedice za drugu; u ovome slučaju gubitnici nisu bili samo neposredni otomanski neprijatelji, već i žrtva na trećoj strani – balkanski katolici.

Posljednje poglavlje, „La Schiavona (Slovenka). *Bosanska djevojka između katoličke hagiografije i balkanskog ženskog transvestizma*“ (str. 183-203), predstavlja životopis Magdalene Pereš-Vuksanović, shodno dokumentima i publikacijama iz oratorijanske Biblioteke *Vallicelliana*. Magdalenin ispovjednik je napisao njenu životnu priču na latinskom 1639. g., a vjerovatno je isti barokni spisatelj Giovanni Severano (1562-1640) autor duže verzije na italijanskom jeziku, sastavljene s ciljem širenja poštovanja bosanske djevojke i priznanja od crkve. Magdalena je rođena u Jelaškama kod Olova 1606, a umrla u Rimu 1670. godine. Biograf u svojem vjerskom i intelektualnom kontekstu propituje Magdaleninu motivaciju odricanja od pola, kao ženskog ekvivalenta kastracije. Povezujući ovaj fenomen s tradicijama balkanskih patrijarhalnih društava (sjeverna Albanija, Kosovo, Crna Gora, Makedonija i manje Srbija, Bosna), Mo-

lnar utvrđuje da je Magdalenina motivacija individualnija i rjeđa, usmjerena na izbjegavanje braka po svaku cijenu, te se, imajući u vidu pomen vanjskog opservatora, može zaključiti da je ona prva znana ostajnica (tobelija, virdžina) Balkana. Molnar znalački komparira idiosinkrazijske korespondentnosti hagiografskih tradicija i balkanskog folklor, pokazujući da je navedeni običaj stoljećima stariji. Magdalenin transvestizam kao arhaični fenomen ženskog celibata iskazuje se u uslovima Evrope okupirane od Osmanlija, nadigravajući crkvene vođe, hrišćanske i otomanske vlasti.

Knjiga sadrži deset vrlo vrijednih tema, koje u različitim političkim i konfesionalnim kontekstima pokazuju ranonovovjekovnu konfesionalizaciju kao međudjelovanje Tridentinskog katolicizma usmjernog na Rim i nekoherentnog lokalnog katolicizma evropske periferije. Kako knjiga posebno upućuje na ulogu nekih barskih nadbiskupa, čitaoci, ne samo u Crnoj Gori, možda bi očekivali da donosi i ranonovovjekovna iskustva katolika iz tog nadbiskupskog središta. Iako su paradigmatičan primjer sraza rimske reforme i otomanske zbilje, o njima, međutim, nema riječi. Generalno, geopolitički i kulturni identitet prostora Crne Gore je, bez obzira na relevantnost graničnih punktova kakvi su Kotor i Bar, ostavljen po strani. Uz prethodno naznačene objekcije, negdje se zahtijeva i kartografska korekcija: na str. 209, na mapi 1. *Katolička crkva oko 1500. (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna)* granica eklezijastičke provincije razdvaja Nadbiskupiju Bara i Biskupiju Budve? Ipak, u metodičnom radu na tematski i hronološki izloženim verzijama konfesionalizacije korištena je obimna literatura, upoređivani različiti crkvenoistorijski stavovi i argumentacija nacional-

nih historiografija, te istaknuti novi uvidi i zaključci. Ukazano je na organizaciju i djelovanje misija u višestruko složenim odnosima. Nadasve, upotrijebljeno je razasuto i manje dostupno arhivsko gradi-

vo, a ponuđena sintetizujuća gledišta izdignuta na regionalnu razinu. U tome je doprinos ove knjige značajan i izuzetno referentan za dalja istraživanja liminalnih religijskih i kulturnih interakcija.

Savo Marković